

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA BULLING HOLATLARINING
PSIXOLOGIK SABABLARI**

Botirova Odina Mirzakarimova

Samarqand viloyat Kattaqòrğon tuman

97-maktab amaliyotchi psixolog

Saidova Dilfuza Elmurodovna

Samarqand viloyat Kattaqòrğon tuman

29-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalar o‘rtasida kuzatiladigan bulling hodisasining psixologik determinantalari atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqotda bullingning yuzaga kelishida kognitiv soha, affektiv holatlar va ijtimoiy-pedagogik muhitning o‘rni ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada bulling ishtirokchilarining individual-psixologik xususiyatlari hamda ushbu salbiy holatning oldini olishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: bulling, destruktiv xulq-atvor, kognitiv rivojlanish, empatiya, viktimlik, ijtimoiy adaptatsiya, oilaviy munosabatlar, psixologik profilaktika.

Bugungi kunda ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish sharoitida o‘quvchilarning psixologik salomatligini muhofaza qilish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Boshlang‘ich sinf davri bolaning shaxs sifatida shakllanishi, o‘zining "Men" konsepsiyasini anglashi va ijtimoiy munosabatlar ierarxiyasida o‘z o‘rnini topishga intilishi bilan xarakterlanadi. Biroq, aynan shu davrda ko‘plab bolalar o‘z tengdoshlari tomonidan amalga oshiriladigan tizimli tazyiqlar — bulling muammosiga duch kelmoqdalar. G‘arbiy Yevropa va AQSh psixologiya maktablarida o‘tgan asrning 70-yillaridan boshlab o‘rganila boshlangan ushbu fenomen, bugungi kunda o‘zbek maktab psixologiyasi uchun ham dolzarb tadqiqot ob’ektiga aylandi [1].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bullingning namoyon bo‘lishi tasodifiy harakat emas, balki ma’lum bir psixologik qonuniyatlarga asoslangan jarayondir. Psixolog olim Dan Olveus ta’rifiga ko‘ra, bulling – bu kuchlar muvozanati teng bo‘lmagan sharoitda zaifroq tomonga nisbatan muntazam ravishda amalga oshiriladigan agressiv harakatdir.

1. Agressiv xulq-atvorning kognitiv va affektiv asoslari. Kichik maktab yoshidagi bolalarda kognitiv funksiyalarning (fikrlash, tahlil qilish, natijani bashorat qilish) hali to‘liq rivojlanmaganligi ularning o‘z harakatlari oqibatini tushunmasliklariga sabab bo‘ladi. Ko‘pincha "bulli" (aggressor) bo‘lgan bolalar o‘zlarining xatti-harakatlarini "shunchaki o‘yin" yoki "hazil" sifatida baholaydilar. Bu holat psixologiyada "ijtimoiy axborotni qayta ishlashdagi nuqson" deb ataladi [2].

Bunday bolalar tengdoshlarining betaraf harakatlarini ham o'zlariga nisbatan dushmanlik sifatida qabul qilishadi va "profilaktik agressiya" ko'rsatishadi.

2. Empatiya tanqisligi va hissiy loqaydlik. Bullingning eng chuqur psixologik sabablaridan biri — empatiyaning (boshqa inson dardi va hissini tuyish qobiliyati) pastligidir. Agar bolada kichikligidan o'zgalarning og'rig'ini his qilish ko'nikmasi shakllanmagan bo'lsa, u jabrlanuvchining ko'z yoshlari va qo'rquvidan zavqlanishi yoki bunga mutlaqo befarq qarab turishi mumkin. Bu ko'pincha bolaning o'z hissiyotlari oilada inobatga olinmaganligi yoki bostirilganligi natijasida yuzaga keladi [3].

Bulling ishtirokchilarining tipologik xususiyatlari

Ilmiy adabiyotlarda bulling ishtirokchilari uchta asosiy guruhga ajratiladi:

- ✓ **Aggressorlar (Bullilar):** Ular odatda yuqori darajadagi impulsivlik, o'ziga haddan tashqari ishonch (ba'zan bu niqoblangan past o'z-o'zini baholash bo'ladi) va dominantlikka intilish bilan ajralib turadi. Ular uchun boshqalarni nazorat qilish psixologik qoniqish manbai hisoblanadi.
- ✓ **Jabrlanuvchilar (Qurbonlar):** Bu guruhga ko'pincha viktimlik (qurbon bo'lishga moyillik) belgilari bo'lgan bolalar kiradi. Ularning o'z-o'zini baholashi past, xavotirlanish darajasi yuqori va ijtimoiy ko'nikmalari sust bo'ladi. Ular nizoli vaziyatlarda o'zlarini himoya qila olmaydilar, bu esa aggressorni yanada ruhlantiradi [4].
- ✓ **Kuzatuvchilar:** Bu guruh eng ko'p sonli bo'lib, ularning passivligi bullingning davom etishiga "yashil chiroq" vazifasini o'taydi. Kuzatuvchilarning qo'rquvi yoki qiziqishi bullingning ijtimoiy fonini tashkil etadi.

Oila muhiti bullingni keltirib chiqaruvchi omil sifatida

Oila — bolaning ilk ijtimoiy tajriba maydoni. Bullingga moyil bolalar ko'pincha quyidagi oilaviy modellarda o'sadilar:

1. **Avtoritar tarbiya:** Doimiy jazo, qat'iy talablar va bolaning fikri bilan hisoblashmaslik. Bunday muhitda bola "kuchli bo'lsang, haqli bo'lasan" degan xato tushunchani o'zlashtiradi [5].
2. **Giperopeka (haddan tashqari g'amxo'rlik):** Jabrlanuvchi bo'lib qoladigan bolalar ko'pincha mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatilmagan, barcha muammolari ota-onasi tomonidan hal qilinadigan muhitda o'sadilar. Natijada, tengdoshlari orasida ular o'zini himoya qilishda ojizlik ko'rsatadilar.
3. **Hissiy sovuqlik:** Ota-onasi bilan yaqin aloqasi bo'lmagan bola o'zini kerakli his qilish uchun maktabda salbiy yo'l bilan "diqqat markazida" bo'lishga intiladi.

Bullingning psixologik oqibatlarini

Boshlang'ich sinf davridagi bulling bolaning kelgusi hayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Jabrlanuvchilar orasida depressiv holatlar, ijtimoiy fobiya va hatto suotsidal tendensiyalar uchrashi aniqlangan. Aggressorlarda esa, agar o'z vaqtida korreksiya

qilinmasa, kelajakda deviant va delinkvent xulq-atvor (jinoyatchilikka moyillik) shakllanish xavfi 4-5 barobar yuqori bo‘ladi [6].

Profilaktika va korreksiya strategiyalari

Boshlang‘ich sinflarda bullingga qarshi kurash kompleks yondashuvni talab qiladi:

1. **Sotsiometrik tahlil:** Maktab psixologi muntazam ravishda sinfdagi o‘zaro munosabatlarni o‘rganishi, "izolyatsiya qilingan" va "rad etilgan" bolalarni aniqlashi lozim.
2. **Empatiyani rivojlantirish treninglari:** O‘quvchilarda emotsional intellektni oshirish, "o‘zini boshqaning o‘rniga qo‘yib ko‘rish" mashqlari bulling darajasini sezilarli darajada kamaytiradi.
3. **Maktab siyosati:** Maktabda bullingga nisbatan "nol tolerantlik" (murosasizlik) muhiti yaratilishi shart. Har bir o‘quvchi bulling haqida xabar berish "chaqimchilik" emas, balki xavfsizlikni ta‘minlash ekanligini anglashi kerak [7].

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bulling holatlarining psixologik sabablari bolaning ichki dunyosi, oilaviy muhiti va sinfdagi ijtimoiy dinamika bilan uzviy bog‘liqdir. Muammoni hal etish uchun nafaqat aggressor bilan jazo choralari ko‘rilishi, balki butun sinf jamoasidagi psixologik iqlimni sog‘lomlashtirish zarur. Kichik maktab yoshidanoq bolalarga hamkorlik va bag‘rikenglik madaniyatini singdirish — kelajakdagi sog‘lom jamiyat asosidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Olweus, D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford: Blackwell Publishers, 1993.
2. Crick, N. R., & Dodge, K. A. *A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment*. Psychological Bulletin, 1994.
3. Baron-Cohen, S. *The Essential Difference: Male and Female Brains and the Truth about Autism*. Basic Books, 2003.
4. Kon I. S. *Chto takoe bulling i kak s nim borotsya?* // Semya i shkola. – 2006. – № 11.
5. Baumrind, D. *The influence of parenting style on adolescent competence and substance use*. Journal of Early Adolescence, 1991.
6. Smith, P. K., & Brain, P. *Bullying in Schools: Lessons from Two Decades of Research*. Aggressive Behavior, 2000.
7. Nishatova N. J. *Maktab yoshidagi bolalarda agressiv xulq-atvor korreksiyasi*. Toshkent, 2018.